

„...*maradok, másként nem tebetek*”

Nyelvünk és történelmünk okán azonosak vagyunk, életünk területei viszont a más-ság hordozói. Egyszerre vagyunk honosítók, azonosak, de más-más helyzetekben éljük meg a hatalomhoz való viszonyunkat. A lojalitásunkat, az asszimilációt, a közügyeket... Más a világ csúcsára ért magyar, más a menekülő, a földönfutó, és más a közömbös...

Nyilvánvaló, hogy a magyar közélet figyelmének középpontjában az erdélyi magyarság áll... Bevett, primitív, nagyhatalmi szokás nálunk – és gondolom más országokban is – a megdőlt és sokat ismételtetett kijelentés, hogy a nemzetiségi kérdést megoldották, megoldottuk.

A szellemi élet minden területén hangsúlyozottan jelen van a politikum. A politika szorítása, demagógiája – irodalmi testközelben – csak önpusztító rosszat hozott az azonos sors közel száz esztendeje alatt. Sorsunk, magatartásunk így tulajdonképpen politikai, történelmi helyzeteink lecsapódásai.

A határon kívül élők közérzetének markáns jellemzője az együvé tartozás érzése. A magyar kisebbségek, a sziget-, a szórványmagyarság erőteljesen Magyarország irányába orientálódik. Élő kapcsolatokra vágyik a szellemi hazával. A megosztottság állapotának természetes reflexe ez. A megosztottság, a szétszórtság távolságait kívánja csökkenteni. Évtizedek során megtapasztalhattuk, a hatalom részéről a politika a fontos, számunkra viszont a legfontosabb a kultúra, amely közvetlenül a sajátunk, magában hordja az erkölcsi megmaradás, az erkölcsi megtartás erejét és eszközeit.

A II. világháború után történelmi bosszúállások sora sújtott bennünket. A viharban ismét a humánium fegyverét vesszük elő. Ezt tartjuk magunk fölé s magunk elé... Azt hittük, sokáig hittük, versek, drámák, próza és versírás segítségével meg lehet győzni a hatalmat. Aztán rájöttünk, évtizedeken át kísértő illúzió ez! A II. világháború utáni idő megcáfolt s megcáfol minden illúziót, minden ember-séges programot. A második Trianon, a szovjet birodalom nyomásának és az utódállamok bosszúállásának a lehetősége volt. Őriztek bennünket a határok mindkét oldalán, a proletár internacionalizmus a hatalom számára piros virág, a magyar kisebbségek számára vesztett hatalmi illúzió.

1964-ben megjelent Fábry Zoltán *Antisemitizmus* című írása. Ellenmérget akart szellemi életünkbe oltani; az alattvaló szellem az alárendeltség szelleme, a frázis ellen, a hajbókolás ellen, ahol csak igenelni lehet és szabad... A '70-es években megjelentek az irodalmi áttételek, az irónia, a groteszk, az abszurd, a montázs – a befelé fordulás... Az irodalom már nem azonos azzal, ami történik; távolságot

tart, fenntartással él... A történelmet nem tudja megkerülni az irodalom sem. Az irodalom mintát fogalmaz, s hatása a továbbmondásban, az emberi magatartásban érhető tetten.

És ha itt van egy barát, egy fogódzó, akkor már lehet tájékozódni. Terített asztalnál könnyű barátkozni, nagy győzelmeket remélni és akarni.

S amióta felerősödött az erdélyi magyarság drámája, erősödött a szolidaritás is.

A történelmet nem tudja megkerülni az irodalom sem... Első vonulat a szép-írók szerepe, a szépben, az emberben, nemzetben és társadalomban gondolkodás igénye. Az ilyen szellemi tarisznyával nagykorúsodik egy nemzedék. A népi írók szerepe a szépben, a nemzetben és a társadalomban gondolkodás szemlélete volt. Ezzel a szellemi tarisznyával korosodik egy nemzedék: Nagy László, Simon István, Váci Mihály, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, Kiss Ferenc, Czine Mihály, Görömbei András. De ez már a XX. század. A magyar realizmus erőteljes vonulata... Ide sorolható Sütő András Erdélyből, olyan vonulat tagja, amely meghaladta előző önmagát, a paraszti népiesség romantikáját, amely ellenzékivé lett a háború utáni politika, diktatúra és terror idején, és amely állandóan építkezve szélesítette s képessé tette az országban, nemzetben, demokráciában, az egyetemes emberi világban való gondolkodást. Amely nem ácsolt senkinek sem irodalmi, sem politikai vádlottak padját vagy irodalmi, politikai bitófát.

Czine Mihály válogatása *Erdélyi csillagok* címmel jelent meg. Itt is hosszú a névsor, az erdélyi irodalom kiválóságai. Jelzik az erdélyi dráma nyomvonalait meg a politikai dráma könyörtelenségeit is. Az erdélyi magyar kultúra európai értékei ők: Kós Károly, Reményik Sándor, Nyíró József, Tamási Áron, Kányádi Sándor, Sütő András... Sereg toborzódik... Csoóri Sándor kiváló esszéjét, *Készülődés a számadásra* (1987) címmel vezérmotívumaiban a nemzeti sors erejét tárja elénk.

Érzékelhető ugyanakkor akár a nyugat szórványmagyarsága, akár a nemzeti kisebbségek szellemi erejének jelenléte is. A határon kívülről a többszámú magyarság, a szórványmagyarság a haza, a nemzet irányába fordul. Az épülő kultúra kristályosítja az erkölcsi magatartásokat.

Nyelvünk, történelmünk okán azonosak vagyunk, életünk területei viszont a más-ság hordozói. Egyszerre vagyunk azonosak, hasonlók és mások... A világ magyarsága más-más társadalmi függvényében más-más helyzetekben, más-más hőfokon élte meg a kényszer, a hazátlanság, a létküzdelem, a boldogulás, a honvágy, a hazafiság, a szülőföld, a boldogulás, a sikertelenség érzéseit. A Kárpát-medence hosszán, minden hatalmi gonoszságot leszámítva, 1945-től más szelek is fújnak. Ugyanakkor 1945 mindenképpen új korszak. Megjelentek, feltörték a magyar irodalom nagy alakjai, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Kodolányi János, Szabó Pál, Veres Péter, Darvas József.

Az 1956-os forradalom határon kívülre ható üzenete is felemelő volt.

De ezután is a megveretés következett. Ritka magyarországi útjainkat két ország rendőrsége figyelte. Mindkét oldalon a hatalmi erőszak akart eltávolítani bennünket a nemzetünkötől... A határokon ellenséggé vált a betű, a könyv, a folyóirat. Minden görcs s megalázó intézkedés ellenére azonban az új korszak kikerülhetetlen.

A '60-as években Romániában és Csehszlovákiában az irodalom már kezdi felmutatni saját arcát. Erre már felfigyel a magyar irodalom. Itt már visszajelez Magyarország, az irodalmi folyóiratok *Alföld*, *Tiszatáj* integráló lehetőséget adnak. S ami a legfontosabb, feltörnek az egységes magyar irodalom gondolatának úttörői: Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Nagy László. A nemzeti gondolkodást, a felelősséget, a folytonosságot formáló költő-író nemzedék. E történelmi értékű felvonulásnak volt természetes része Sütő András nagyerejű drámáival, világot megdöbentető részese lett e folyamatnak. Igen, a XX. század második felének meghatározó tényezője az irodalom lett, a megalázó politika ellentétele.

Sütő András mélyen élte meg a maga és az erdélyi magyar értelmiség jelentős részének katarziszt, erkölcsi-szellemi megtisztulását. Nem véletlen, hogy drámái gyújtópontjában az ember és a hatalom viszonya áll. Az üldözéssel, a szétszóródással szemben minden esetben erkölcsi eltökéltséggel vállalja a kor parancsát: „...maradok, másként nem tehetek”.

„Harmincöt éve kísérem figyelemmel Sütő András munkásságát. Felkészültem belőle. Toronymagasan áll támadói fölött. Vele maradok az idők végezetéig” – írja Görömbei András. Ehhez talán hozzá tehetném azt is, hogy a Kárpát-medence észak-déli és déli-északi irányában a nemzetiségi kultúra verseiből, gondolataiból, betűiből, erkölcséből, igazmondásából Csoóri Sándor nyitotta meg a szívárványutat... Ezzel a kultúra, az irodalom és politika s a kultúra közlekedési útját is.

KÖSZÖNTŐ A 65 ÉVES SÜTŐ ANDRÁSHOZ

Ötvenéves voltál, amikor Pozsonyban Marosvásárhely felé hajolva megsüvegelek. Az a köszöntő beszéd hegyről hegyre kiáltásnak tűnt. Úgy éreztem irodalmi legénykorunk sűrűjében állunk. Akkor – a '70-es években – a magyar irodalmi sajtóban, az *Alföld*-ben, a *Tiszatáj*-ban már lehetett egymásnak üzenni. Határok zordságán keresztül kerestük egymást alkalmi köszöntőkben. S találkozások híján könyveket, könyveinket küldözgettük, éttermi szalvétákon, fakó lapokon adtunk jelt magunkról s helyzetünkről.

Pozsony és Marosvásárhely; magyarországi fel- és leszállóhelyekkel... Budapest, Debrecen, Szeged, irodalmi és emberi életjelek ideje. Feladtuk az üzenetet, s Magyarország valamelyik szellemi tornyában messzehangzón megkondult a harang. Akkor talán még nem is tudatosítottuk, hogy egymást kereső jeladásainkkal megosztott magyarságlétünk úttalanságaiba tapostunk ösvényeket.

Drámáid akkor már vasékként törték az erőszak sziklafalát. De még előbb a nagy történelmi kísérlet élménye és tapasztalata. Az új ember, az emberi fel-támadás, emberi megváltás illúziója. A felemelkedés nagy reménye. A diadalkultusszá porlasztott eszme. S ezzel párhuzamosan évtizedek dialógusai, keresve a megmaradás titkát. S a felismerés: történelmi kényszerűségek korát éljük, az asszimilációs imperializmus idejét. „Nincs már itt a kitörés ideje?” – kérdezték Tőled a '70-es évek legelején. „Először befelé kell ásni..., azt írni, amit élünk” – nyilatkoztad.

Ez már a kétely, a nagyobb önismeret igénye – a konfliktusok sűrűje. Megéled, hogyan születik az erőszak. Megéled, hogy a hatalom komplexuma az ember nagy szenvedélyei – szerelem, szabadság – mellé magaslik.

Megjárom Madách *Az ember tragédiájának* magasságát és mélységeit; a győztesnek mondott eszmét, a kételyt, a kiábrándulást az eszméből. A szembefordulást életünk előző idejével és illúzióival. Hiszen Magad írod: az ember illúzióinak és csalódásainak összege. S mindezt – a befogadásokat, kiábrándulásokat, elutasításaidat – művek jelzik. Műveid százados értékű tapasztalatokat hordoznak.

András, Te fogalmaztad meg a XX. század második felének Kelet-Közép-Európáját. Ember és történelem; ember és hatalom egymást pusztító, iszonyú küzdelmét. A Te életed és műveid *Az ember tragédiájának* folytatása. A veszített illúziókból született igazságfelismerés inspirálja nagy drámáidat – e küzdelem folytatását. *Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán, Káin és Ábel, Szuzai menyező* – a hatalom sziklafalát rengető hatalmas ütések. Szembefordulás az erőszakkal, az erőszak szembetámadása. A *Szuzai menyező* döbbenetes képzettársítással vetül elé: Te sziklafal magaslátán vaséket versz a kőbe – egyedül a mélység felett. S messziről néz az imperátor, messziről néznek a meggyalázott nők és sok másféle ember. Csak sokára merészkednek közel, hogy ujjhegyeikkel megtapintsák a kő hajszálrepedéseit.

András, 1989 után reménykedtem, hogy a változó idő hoz némi elégtételt. Arcodra, arcunkra mosolyt. Marosvásárhelyi megveretésed kiábrándított és megdöbentett. Az életedre törtek, de a gonoszság nem sikerült teljesen: a világosságot zsugorították meg körülötted. Hogy ne lásd az új hatalom sziklafalának újránövelését. Régi és új imperátorok bosszúja. Amikor akaratoddal kórházból kórházba, orvostól orvosig életed világosságáért küzdöttél, magamban naponta üzentem Neked: Veled vagyok, András! Nem tudom elfelejteni, hogy a megveretésedet követő hetekben bepólyált fél szemmel néztél ránk a televízióból. Életem végéig kísértő kép, s naivságunk, hiszékenységünk, illúzióink egyedülálló mementója.

Nem tudom elfelejteni 1991. október 31-ét sem; a komáromi református templomban mondott nagy prédikációdnak zárszavát: tolerancia, tolerancia...

Az ember tragédiája, küzdelmed, küzdelmeink folytatódnak.

(1992. június 17.)

SÜTŐ ANDRÁS KÖSZÖNTÉSE MAROSVÁSÁRHELYEN

Európai hírví és világgrangú írónak hetvenéves korában nehéz olyat mondani, amit ő még ne tudna. A kor, melyet Sütő András és vele együtt mi, nemzedéktársai megéltünk – emberellenes. Barbár birodalmak. Háborúk. Az ember ellen elkövetett bűnök sokasága. Igazságtalanságok, jogtalanságok megszámlálhatatlansága. Mindmáig a hatalmon levő erőszak százféle arca. S mindezek súlya alatt a védetlen ember. S mindezek árnyékában a mindenkori behódoló, megalázkodó, kiszolgáló, lakájok. Sok ezrek, milliók sodródnak az árral – van példa minderre.

Az erőszak és az emberiség, a jog és jogtalanság hatalmas küzdelmét éltük és éljük meg.

Voltak és vannak, akik szembeszegülnek: a harangot félreverők, a megszállottak, a művészek, a lelkészek, a protestáló, újkori prédikátorok – neveiket írhatnók aranypapírra. E lista elején Sütő András áll. Erdély s a magyar rokonföldek nemzetiségi nyomorából magyar nemzeti gondot, európai gondot, emberiség gondot kovácsol és tornyosít.

Sütő András beszél az irodalom világnyelvét. Tehetségével, művészetével. Így adja tudtul létküzdelmünket – gondolat, a művészi szó és az erkölcsi magatartás világnyelvén. Az íróember, aki képes a közösség gondját lelkébe, lelke méhébe fogadni s azzal élni, élete hosszára terhes lesz, s a kimondás, az igazmondás kényszerével él. Az írói igazmondás nemcsak felpanaszolás, hanem egy más világ akarása és teremtése is. Az írói igazmondás – létküzdelmünk kényszerítése – alászállás az élet elemi dolgaihoz, az élet forrásaihoz: a szülőföldhöz, az anyához, az anyától tanult beszédhez.

Én így élem meg Sütő András könnyű és nehéz álmait...

Anya szül mindenkit. A szülés pillanatában már végrendelkeznek, testüket osztják, életük idejét... A fájdalmak görcse után melegség lesz az anyatest, kiteljesedés, azonosulás a természettel és a világgal... Beleágaznak a férfiak küzdelmébe, a hazába, a nemzetbe, a jövőbe. Szépség és az anya, szépség a teste, a féltése, a könyörgése is az. A Te anyamondásod tiszta magasság, András. Messzire látni és hallani. Szépség az anya beszéde is. Ahogy kettészakad, az anyatest meleg szavakba kerül. Ekkor még nem tudjuk, anyánk beszéde sorsunkkal lesz egy. Velünk magasodik vagy süllyed. Emelhetjük építménnyé, tékozolhatjuk, pusztíthatjuk.

Te építménnyé emeled a nyelvet, András.

Sokszor magamtól kérdem önkínzón, mit teszek anyám beszédéért. Emelem-e magasságba, vagy csak porlasztom a talpam alá?

Nyelvünk határai sorvadás helyszínei. Egyetlen elveszett szavunk vesztett nap az életünkben. Neked van igazad, András, az építkezőnek. Nem elég jajgatni a nyelv bajain, siratni romlását. Nem elég tudni a közönyt, és okolni a komfortot. Építeni kell a nyelvet sokféleként. Úgy is, mint madár rakja a fészket, úgy is, mint Kőműves Kelemenék, százszor is kezdeni Déva vára falát...

A cselekvés szintjén, ahogy a Te és a Hozzád hasonlók is teszik.

Az elmúlt több mint ötven esztendő, ének, dal, tánc, vers, sokféle ünnep hirdette létünk. De nemcsak néprajzi érdekesség és mutatvány vagyunk, hanem kultúra, önálló szellemiség és nemzet is, természetes része a nemzetnek. S az illúziók, az elporladó illúziók... Irodalmunk s íróink szerepét küldetesként fogalmaztuk sokáig. Gondoltuk és mondtuk, híd vagyunk. Olykor neveit sorolhatnám, akik életük földbe süppedéséig tartották kultúránkat, a közelítő, a közvetítő híd íveit. Fábry Zoltán az *Irodalmi Szemle* 1958-as indulásakor ezt írta: „Oszloptartók voltunk, a legfeszítettebb, legexponáltabb ponton, középen. De a híd vége a levegőben lógott, a való életben sohasem vállalt minket.” Több mint hetven év keserű summázása és felismerése: a tolmácsolás nem válhat az irodalom foglalkozásává.

A szellem, a gondolkodás, a művészet csak önálló lehet, autonóm, számban bármennyire is kicsi.

Illúzió fiatalságunk, indulásunk romantikus világmegváltó szándéka. Nagy a történelmi kísérlet élménye és tapasztalata. Az új ember, az emberi feltámadás, az emberi megváltás illúziója. A felemelkedés nagy reménye. A diadalkultusszá porlasztott eszme. Ezzel párhuzamosan évtizedek hosszan keresve a megmaradás titkát. S a felismerés: történelmi kényszerűségek korát éljük – az asszimilációs imperializmus idejét. A többségi nemzet asszimilációs kényszerét nyöggük.

Fábrý Zoltán Szlovákiában a hatvanas évek végén írta nagy tanulmányait a személyi kultusról. Az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyved rokon gondolkozású ezzel. Itt jelenik meg a protestáló ember. Ez már a nagy kétely, az önismeret igénye, a kezdődő ütközések és konfliktusok sűrűje. Megéled, hogyan születik az erőszak. Megéled, hogy a hatalom komplexuma az ember nagy szenvedélyei – a szerelem, a szabadság – mellé magasodik. Megjárod Madách *Az ember tragédiájának* magasságát és mélységét, a győztesnek mondott eszmét, a kételyt, a kiábrándulást és a szembefordulást az eszmével. A szembefordulást életünk előző idejével, az illúzióval, hiszen magad írod: az ember illúzióinak és csalódásainak összege.

Igen, a nemzetiségi területeken az irodalom méhében született az erőszak ellen tiltakozó, protestáló ember.

András, a Te életed és műveid az ember tragédiájának folytatása. Munka, küzdelem az élet végtelenjében. Te fogalmaztad meg a XX. század második felének Kelet-Közép-Európáját. Ember és történelem, ember és hatalom egymást pusztító, iszonyú küzdelmét. Ötvenéves voltál, amikor Pozsonyban Marosvásárhely felé fordulva megsüvegeltelek. Akkor úgy éreztem irodalmi legénykorunk sűrűjében állunk. Pozsony és Marosvásárhely; magyarországi fel- és leszállóhelyekkel... Budapest, Debrecen, Szeged, irodalmi és emberi életjelek ideje. Feladtuk az üzenetet, s Magyarország valamelyik szellemi tornyában messzehangzón megkondult a harang. Akkor talán még nem is tudatosítottuk, hogy egymást kereső jeladásainkkal megosztott magyarságlétünk úttalanságaiba tapostunk ösvényeket.

Kisebbségi létünk nyomorúságának gondjait évtizedeken keresztül a nemzetiségi kultúrák, különösen az irodalom jelenítette meg s adta hírül. Mára a határon kívüli magyar közösségek önvédelmi küzdelme politikummá, aktív politizálássá alakult. A protestáló irodalom, a protestáló író tegnapi és mai küzdelme autonómia-programokká nőtt, autonómiaküzdelmekbe szövődött. Ez a helyzet már egy más társadalmi magaslat. A nemzetiségi politizálással bővültek, változtak a küzdelem eszközei. Máshová kerültek közösségi létünk hangsúlyai, más értékrend alakul. Fájó, hogy a '89-es utáni változás hevében hajlamosak vagyunk lefokozni a múltat, leértékelni önmagunk tegnapjait. Ne feledjük, a történelem nem napok s évek számában mér, hanem folyamatokban. Az emberi, művészi és erkölcsi értékek nem egy naphoz, nem évekhez kötődnek, hanem nemzedékeket és korokat jelölnek meg.

Ilyennek tartom Sütő András életművét. Sütő Andrást én a legnagyobb élő magyar írónak gondolom. Életműve százados igazságokat tanúsít és mond. Sütő

András nagy nemzeti értékünk, fölötte áll ideológiáknak, a társadalmi lét hullámzásainak, rosszakaratú lebecsüléseknek s emberi kisszerűségnek.

A nemzetiségi politizálással megnőtt a másféle vélemény jogossága. Ez természetes. Ugyanakkor a másság okán és jogán kialakultak határon kívüli megosztottságaink. Ez a magyarságlétünket sújtó jelenség. A sok párt, a sokféle pártos szerveződés. Szekértáborok alakultak egymás mellé. Sajnos, a sok szekértábor nem mindig egy sereg. Pedig seregre van szükség. A magyarságnak ma csak közös erőfeszítéssel van esélye.

Sütő András életműve és annak üzenetei a nagy sereghez szólnak, a nemzet egészségéhez, a nemzet egészségéért.

Életet, látó életet neked, András!

* * *

Ritkuló találkozások, zavaró rossz hírek nyomán 2004. nyár elején Szekeres Zsolttal már a pesti kórházban látogathattuk meg Sütő Andrást. Májoperáció után volt... Nyári meleg, próbáltunk mosolyogni. Felesége, Éva halovány, nyugtató ábrázattal ült a széken. András frissen szólt. Leszállt az ágyról, és hosszasan nézte a kórházkert nagy fáit. Mintha mi is együtt indultunk volna a hatalmas fák árnyéka alá...

Utoljára 2006. nyár elején Lauerék pesti lakásában találkoztunk Andrással és feleségével. Jelen volt Csoóri Sándor, Szekeres Zsolt és jómagam. Edith, a háziasszony a jó lélek mosolyával kereste a beszélgetés szavait, mondatait. Nagyon érdekes és felejthetetlen volt a beszéd témája. A Magyarok Világtanácsának megalakulásáról mondtuk el a véleményünket és tapasztalatainkat... Sütő András ennyit mondott mosolyogva: „Várjatok meg, amíg talpra állok!” ☒

2005. május 3. Lauer Editék lakásán. Csoóri Sándor és Dobos László társaságában